

PATOLOJİK PATERNALİZM: PATERNAL DEVLET VE 'İYİNİYETLİ' İYİLİKSEVERLİK DESPOTİZMİ ÜZERİNE

Coşkun Can Aktan¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4294-2314

Öz

Devlet paternalizmi, devletin egemenlik hakkı ve yetkisine dayanarak kendi topraklarında yaşayan insanların kendilerine, ailelerine ve başkalarına verecekleri zararları ortadan kaldırmak; sağlık, huzur, mutluluk ve refahlarını arttırmak gayesiyle onların rıza ve onayını almaksızın davranış, karar ve tercihlerine "zorla" (cebren) bazı sınırlamalar ve yasaklar getirmesi ve bu yönde yasal düzenlemeler ve uygulamalar yapmasıdır. Paternalizm felsefesi üzerine eleştirel bir yazı olarak kaleme alınan bu çalışmada anarşi ve Leviathan arasında meşruiyeti sağlam bir optimal (yasal) paternalizme mutlaka bir yer olduğu; fakat Leviathan kontrol edilmezse, haddini ve sınırlarını bilmezse o zaman patolojik paternalizmin kaçınılmaz olacağı düşüncesi savunulmaktadır. Hiçbir kimse ve hiçbir otorite bir kişinin kendine ait olan yaşamını yönetme ve onun seçim yapma hakkını elinden alamaz ve almamalıdır. Kendi yaşamını istediği şekilde yönetme ve tercihlerini belirleme hakkının ancak ve ancak haklaştırılmış gerekçelerle sınırlandırılması söz konusu olabilir ki, bu genel ilkeyi aşan bir devlet paternalizmi patolojiktir ve despotizmden başka bir şey değildir. Bu çalışma paternalizmin felsefi temelleri üzerine bir değerlendirme yazısı olarak kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Paternalizm, Patriarşi, Patrimonyalizm, Özgürlük, Özerklik, Devlet Paternalizmi, Liberteryan Paternalizm

JEL Sınıflandırması: H11, D64, D91

Atıf için:

Aktan, C. C. (2021). Patolojik paternalizm: Paternal devlet ve 'iyiniyetli' iyilikseverlik despotizmi üzerine. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(27), 172-200.

¹ Prof. Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir/Türkiye

E-posta: ccan.aktan@deu.edu.tr

PATHOLOGICAL PATERNALISM: ON PATERNAL STATE AND BENEVOLENT DESPOTISM

Abstract

State paternalism refers to implement some "forced" legal restrictions and prohibitions on individuals' behavior, decisions and preferences in order to increase their health, happiness and welfare. The main rationale of state paternalism is to protect people and eliminate the harm that people can inflict on themselves, their families and others. Written as a critical article on the philosophy of paternalism, it is stated that between anarchy and Leviathan, there is definitely a place for an optimal (legal) paternalism with strong legitimacy. No person and no authority have the right to direct a person's life, control and limit his/her own choice. Individuals' liberty or autonomy can only be restricted by justified and legitimate reasons. State paternalism that transcends these general principles (strong and generally accepted justification and legitimacy) is pathological and is nothing more than despotism. This essay has been written as a review on the philosophical foundations of paternalism.

Keywords: *Paternalism, Patriarchy, Patrimonialism, Liberty, Autonomy, State Paternalism, Liberatorian Paternalism*

JEL Classification: *H11, D64, D91*

“Bir İNSAN OLARAK Devletin her Üyesinin ÖZGÜRLÜĞÜ rasyonel bir devletin anayasasındaki ilk İlkedir. Bu İlkeyi şu şekilde ifade edeceğim: - 'Hiç kimsenin beni, diğer insanların iyiliğini düşündüğü şekilde mutlu olmaya zorlama hakkı yoktur; ama herkesin başkalarının özgürlüğünü ihlal etmemek şartıyla, kendi mutluluğunu kendisine en iyi görünen şekilde arama hakkı vardır.’”

“Böylelikle bu insanlar, yalnızca pasif bir şekilde hareket etmeye zorlanacaktır; ve onlar, yalnızca Egemenin istediği şekilde eğitileceklerdir. Böyle bir Paternal Devlet, tasavvur edilebilecek en büyük Despotizmdir; Çünkü bu durum insanların tüm Özgürlüğünü ortadan kaldıracak ve onlara Haklar bırakmayacak bir Anayasa sunacaktır.”²
Immanuel Kant

[I] Paternalizmin Doğuşu ve Yükselişi

“Halk prens için değil, tersine prens halk için yaratılmıştır; çünkü halk olmasa prens de olmazdı. Prens uyruklarını hak ve adalete uyararak yönetmeli, onları bir baba evlatlarını nasıl severse öyle sevmeli, bir çoban sürüsünü nasıl güderse, aynen öyle bağlılıkla gütmelidir. Eğer böyle davranmaz, köle muamelesi yaparsa, bir tirandır artık o.”
Hollanda Bağımsızlık Bildirisi³
26 Temmuz 1581

Küçük bir kasabada büyük şehirlerin trafik karmaşasından, gürültüsünden, kaotik ortamından uzak bir dağ yamacında mütevazı bir ev satın alıp yaşamınızı orada sürdürme kararı alıyorsunuz. Hayatın acı ve tatlı yanlarını fazlasıyla tecrübe etmiş bir insan olarak muhtemel hırsızlık ve diğer zararlara karşı korunmak amacıyla işe evinizin etrafına gerekli güvenlik tedbirleri (tel örgülerle yükselen çit, alarm, kamera vs.) alarak başlıyorsunuz (bireysel paternalizm). Daha sonra yine güvenlik amacıyla dağın yamacında şehirden uzak yaşam alanınıza ne olur, ne olmaz davetsiz misafirler gelir, ailenizi rahatsız eder ve zarar verir düşüncesiyle devletin emniyet birimlerine ruhsatlı bir tabanca almak için başvuruyorsunuz (bireysel paternalizm). Bir baba olarak eşiniz ve çocuklarınızı risklerden ve zararlardan korumak amaçlı diğer ilave bazı tedbirleri (yangın sigortası, deprem sigortası vs.) almayı da ihmal etmiyorsunuz. Her ne kadar uzun yıllar içinde yaşadığınız yoğun trafikten

² Kant, I. 1891. *Kant's Principles of Politics, Including His Essay On Perpetual Peace. A Contribution to Political Science*, trans. W. Hastie, Edinburgh: Clark. Online erişim için bkz.

<https://oll.libertyfund.org/title/hastie-kant-s-principles-of-politics-including-his-essay-on-perpetual-peace>

³ Musulin, 1983, s.34.

uzak sakin bir mahalde yaşasanız da yine de ne olur, ne olmaz diyerek arabanız için kasko yaptırmanın da gerekli olduğunu düşünüp onun için de bir bütçe ayırıyorsunuz.

Fazlasıyla tecrübeli, düzenli, prensipli, aile değerlerine bağlı ve bir ölçüde muhafazakar bir baba olarak özellikle çocuklarınızın da belirli kurallar altında yetişmesini istiyorsunuz. Eşinizle birlikte çocuklarınızın kola, gazoz, diğer şekerli ve asitli içeceklerden ve şekerli gıdalardan uzak durmaları için market alışverişlerini oto-kontrole tabi tutuyor; eve izinsiz giren zararlı gıdalar olduğunda da her zamanki tepkinizi ifade etmekte gecikmiyorsunuz (bireysel refah paternalizmi). Muhafazakar bir aile olarak çocuklarınızın diğer tercihleri (akşam arkadaşlarla birlikte buluşma, hafta sonlarında diskoya gitme, sigara içme, hafif de olsa bira ve diğer alkollü içecek tüketme, açık-saçık ve seksi kıyafetlerle kasaba içinde dolaşma vs.) üzerinde de korumacılık yapmayı üzerinize bir farz olarak görüyor ve bunun gereğini de yapıyorsunuz. Hatta ilköğretime yeni başlayan bir kızınızı hafta sonlarında Kur'an kurslarına göndererek ahlaklı olmasını garanti altına almak istiyorsunuz. Kızınız mırın-kırın etse de onun tercihini dikkate almayarak, dahası zorlayarak bu isteğinizi de yerine getirmiş oluyorsunuz (dini/ahlaki parentalizm). Akşam saatlerinde bir araya geldiğinizde karı-koca olarak iyi aile, iyi birey, iyi evlat nasıl olunur ve saire konularında çocuklarınıza sürekli nasihatlarde bulunuyorsunuz. Siz baba olarak (paternite) eşiniz de annelik duygularıyla (maternite) korumanın önemini anlatıyorsunuz ve çocuklarınızı aydınlatmaya çalışıyorsunuz (parentalizm/ ebeveyn paternalizmi). Çocuklarınıza bir baba olarak yoğun stres ve sıkıntılar altında olduğunuz zamanlarda sigara ve alkol gibi kötü alışkanlıklardan kendinizi öz-disiplin sayesinde nasıl koruduğunuzu anlatıyorsunuz (self-paternalizm).

Hikayenin buraya kadarki bölümünde bir aile içinde geçen olaylar kurgusal olarak anlatılmıştır.

Anne ve babanın evlatlarını korumak adına onların tercihleri ve özgürlükleri üzerine koyduğu bu sınırlamaların (parentalizm) yeterli olmadığı düşünen Baba Devlet de tabii ki boş durmaz, o da zorlayıcı bazı uygulamaları yürürlüğe koyar. İlk olarak okul yaşına gelmiş olan çocukların mutlaka eğitime devam etmeleri için zorunlu ilköğretim yasasını yürürlüğe koyar (yasal paternalizm). Ardından birçok alanda kişilerin tercihlerini sınırlayan ve engelleyen pek çok yasalar çıkarır. Bir araç ehliyeti almadan, zorunlu trafik sigorta primlerini yatırmadan, emniyet kemeri takmadan arabanıza binemezsiniz. Oğlunuzun da ona yeni aldığınız motosiklete binebilmesi için ehliyet alması ve kask kullanması zorunludur (yasal paternalizm). Devlet Baba vatandaşlarının çok daha ahlaklı olması için ailelerin çocuklarını Kur'an kurslarına göndermek konusunda zorlamasının çok büyük tepkilere yol açabileceğini düşündüğü için bu yola başvurmaz. Fakat vatandaşların ödedikleri verginin bir kısmını Diyanet adı verilen bir kuruma aktarır ve oradan vatandaşlarının dini-bütün bireyler olarak yetişmeleri için harcama yapmasının doğru

olacağını düşünür (din paternalizmi). Yine Devlet Baba toplumda ahlaki normların bozulmaması için bazı alanlarda (fuhuş kontrolü, restoran ve kafelerde alkollü içki servisinin düzenlenmesi vs.) yasal düzenlemeler yapar. Devlet Baba “*ahlaki bekçilik*” görevini daha da ileri götürerek kişilerin özel yatak odalarında pornografik malzeme kullanmalarının ve pornografik filmler vs. seyretmelerinin ahlaksızlık olacağı düşüncesiyle bu alanda ticari faaliyet gösteren firmaların ruhsatlarını iptal eder ve bu tür faaliyetleri de yasaklar (ahlaki paternalizm).

Devlet Baba güvenlik, din ve ahlak konularında aldığı bu tedbirler dışında vatandaşlarının sağlığını ve refahını iyileştirecek yasal düzenlemeler yapmayı da ihmal etmez. “Dadı Devlet” gibi alaycı ve aşağılayıcı yorumları ve suçlamaları dikkate almayarak en başta soframıza giren gıda ürünlerinin hangilerinin yararlı ve hangilerinin zararlı olduğunu tespit ederek, *in loco parentis* olarak zararlı gıdalar üzerinden alınan özel tüketim vergilerini artırır. Aynı şeyi sigara ve alkollü içecekler için de yapar. Ve daha sonra da gelir düzeyi düşük olanlara sosyal yardımlar yapılması için bir teşkilat oluşturur; bu teşkilat kanalıyla yoksul insanların kaydını tutar; onlara ayni ve/veya maddi yardımlarda bulunur (sosyal paternalizm / refah paternalizmi).

Öte yandan gıda, sebze ve meyve fiyatlarındaki ani ve hızlı artışların ortaya çıkması üzerine Devlet Baba vatandaşlarının bütçelerinin korunması maksadıyla hemen tedbirler almaya başlar. “Fahiş” fiyat uygulamasının yanlış olduğunu düşünerek bazı gıda, sebze ve meyve fiyatlarındaki artışları kontrol etmek amacıyla Ticaret Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı gibi birimler arasında koordinasyonu sağlayacak bir komisyon kurar.

Diğer taraftan vatandaşların bir kısmı kendi hataları ve tercihleri dolayısıyla içine düştükleri zor durumdan kurtulabilmek için “Devlet Baba”nın kapısını çalmanın işe yarayacağına inanır. Kontrolsüz harcama yaparak kredi kartı borçlarını ödeyemeyecek durumda olanlar Devlet Babadan kredi kartı borçlarının silinmesi ve /veya yapılandırılması talebinde bulunurlar. Vergi borcunu zamanında ödeyen dürüst mükellefler dışında haklı ya da haksız sebeplerle vergi borcunu ödemeyen ya da ödeyemeyen vatandaşlar da vergi affı talebi ile devletin kapısını çalarlar. Bazen vatandaşlar kapıyı çalmadan devlet baba onlara müjdeyi verir; kredi kartı ve vergi borçları azaltılır veya kaldırılır (sosyal paternalizm / refah paternalizmi).

Toplumun bir kesimi “*Devlet baba, büyük baba*” sloganları ile devletçilik (paternalizm) uygulamalarını destekler. Toplumda bedava eğitim, bedava sağlık, bedava ilaç talepleri artar. Bireysel paternalizm ve ebeveyn paternalizmi (parentalizm) kültürü altında yetişmiş olan vatandaşlar “baba devlet”i yaşam alanlarına davet etmekte ve dahası alkışlamakta bir beis görmezler. Ve böylece bir Devlet Paternalizmi doğmuş olur.

[II] Paternalizm, Maternalizm, Parentalizm... Patrimonyalizm, Patriarşi...

*"Hiçbir şey insanların ne okuyacaklarına, ne söyleyeceklerine,
ne yiyeceklerine, ne içeceklerine ve ne giyeceklerine burnunu sokan
bir paternal devlet kadar rahatsız edici değildir."*

Thomas B. Macaulay

Bir kişinin; aile reisi olarak bir babanın; ya da bir annenin; veyahut da ebeveyn olarak her ikisinin; bir dini kurum ve o dini kurumun başında bulunan bir din adamının; bir klan ya da kabile şefinin; bir aşiret reisinin; küçük ya da büyük olsun devlet olarak adlandırılan bir organizasyonun başında bulunan liderin (Han, Kağan, Sultan, İmparator, Kral vs.) emir ve talimatları altında bulunan kişilerin (teba) kendilerine bağlılık (sadakat) geliştirmeleri ve/veya itaat etmeleri ve onlar üzerinde sahip olduğu güç ve otoriteyi sürdürebilmek için "teba"yı koruma ya da himaye altına alması bir kültürde, sosyal ve siyasal düzende geçerli ve kabul edilen normlar olabilir. Bu yaptığımız tanım çerçevesine giren bir hiyerarşik öğütlenme yapısı "paternite", "maternite", "parentalizm", "pederşahi", "maderşahi", "patriarşi", "paternalizm", "patrimonyalizm" ve saire terimlerle ifade edilir. Latince ve Eski Yunanca'dan türetilmiş bu kelimelerin hepsinin ortak noktası taraflar arasında bir güç mesafesinin bulunması; hiyerarşinin üstünde yer alan tarafın diğer tarafa bir "koruma" (himaye) hizmeti sunması ve bunun karşılığında da sadakat (saygı, hürmet vs.) ve/veya biat/itaat beklentisine sahip olmasıdır.

Örneğin, bir babanın çocuklarını koruması paternite"; bir annenin çocuklarını koruması "maternite"; ebeveynlerin çocuklarını koruması ise "parentalizm" olarak adlandırılır. "Pederşahi" (babaerkil), "maderşahi" (anaerkil) ve "patriarşi" (ataerkil) kelimeleri de özünde benzer bir ilişkiyi ifade eden terimlerdir.⁴

Patrimonyalizm ve patriarşi kelimeleri felsefe, din, sosyoloji ve antropoloji gibi alanlarda paternalizm ile eşanlamlı kullanılan diğer iki kavramdır. Her iki kavram da babanın hakimiyetine ve gücüne vurgu yapar. Örneğin, dini anlamda, patrimonyalizm kilisenin ve o kilisenin başında bulunan din adamının ("Father-Peder") koruma/himaye gücüne dair bir kavramdır.⁵ Sosyolojik anlamda patrimonyalizm bir güç ve otorite (reis, şef, han, kağan vs.) temsiline vurgu yapar. Güç ve otorite yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik basamaklara sahiptir.

⁴ Bkz. *The Concise Oxford Dictionary, 1993. Online Etymology Dictionary; Wiktionary.*

⁵ Latince Patrimonyal (patrimonium) "pater" (baba) + "monium" (durum, hal vs.) kelimelerinden oluşmuş bir kelimedir. Latince "patrimonialis", "babadan kalan miras" anlamına gelir. Kilisenin mal ve mülkü de "patrimoine" kelimesi ile ifade edilir. Bkz. *The Concise Oxford Dictionary, 1993. Online Etymology Dictionary; Wiktionary.*

Patriarşi de aynı şekilde “baba”yı aile kurumunun reisi olarak kabul eder ve aile üyelerinin babanın güç ve otoritesine saygı duymasına vurgu yapar.⁶ Sosyolojik anlamda ise patriarşi “ataerkil” bir toplum yapısını ifade eder.⁷

Paternite, pederşahi, patriarşi vs. “babaerkil” bir hiyerarşik yapıyı; maternite, maderşahi vs. kelimeler ise “anaerkil” bir hiyerarşik yapıyı ifade eden kavramlardır. Ataerkil doğrudan bir cinsiyet vurgusu yapmadan “himayeci” ve “hiyerarşik” bir örgütlenme kültürüne dair kullanılan bir kavramdır. Ancak her halükarda ataerkillik, erkek otoritesine dayanan bir toplumsal örgütlenme düzenidir. Ataerkil kültürde soy erkekler tarafından belirlenir, güç ve hakimiyet erkeklere aittir. Ataerkil (babaerkil) kültürde cinsiyet ana meseledir; toplumun kültürü, adetleri, inancı, mitolojisi, siyasi düzeni vs. erkeğe göre şekillenir. Genel olarak liderlik, ahlaki otorite, mülkiyetin kontrol gibi rollerde birincil güç pozisyonuna sahip olan fiziksel olarak daha güçlü olması sebebiyle “erkek”tir. Bu cinsiyete üstünlük vurgusu “androsantrizm” ve ayrıca “maçoizm”⁸ olarak da adlandırılır. Bu erkek-merkezli (andosantrizm) kültürde erkekler evde “aile reisi” olma üstünlüğü dışında ahlaki otorite ve mülkiyetin kontrolü gibi merkezi rollere de sahiptir. Erkekler siyasi alanda bir hakimiyet kurduğunda buna “andokrasi” adı verilir. Andokrasi, parlamentoda ve/veya bürokraside erkeklerin hakim olduğu bir düzenin adıdır.⁹

[III]

Paternalizm ve Kültür: İyiniyetli İyilikseverlik Paternalizmi ve İstismarcı Paternalizm

"Mutlak güç, insani amaçlarla kullanıldığında bile yozlaştırır. Kendini halkın çobanı olarak gören iyiliksever despot, diğerlerinden hâlâ koyunların boyun eğmesini talep etmektedir. Mutlak iktidarın doğasında bulunan kusur, insanlık dışı değil, insanlık karşıtıdır."
Eric Hoffer

⁶ Patriarşi, eski Yunan ve kısmen Latince kökene dayalı olan "patriarkhia" ve "patriarkhēs" kelimelerinden türetilmiştir. Patriarşi, "patria" (baba) + "archein" (güç/yetki) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Patriarşi başlangıçta ilkel topluluklarda babanın ve yaşı ilerlemiş erkeklerin hakim olduğu bir sosyal yapıyı ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonra kilise babalarının hakimiyeti anlamında kullanılmıştır. 15. ve 16. Yüzyılda bir patrik yönetimindeki dini vilayete Patriarşi adı verilirdi. Örneğin Roma Katolik Kilisesinin hiyerarşik örgütlenmesinde "patrik" en üstte bulunan din adamı ya da kilise babalarını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bkz. *The Concise Oxford Dictionary, 1993. Online Etymology Dictionary; Wiktionary.*

⁷ Paternalizm, Latince "pater" (baba) ve "paternus" (babalık) kelimelerinden doğmuştur. Latince "maternalis" ya da "maternus" ise annelik görevine vurgu yapar. Latince "Parentalis" kelimesi ise anne ve babanın her ikisini de kapsar ve "ebeveyn" anlamına gelir. Bkz. *The Concise Oxford Dictionary, 1993. Online Etymology Dictionary; Wiktionary.*

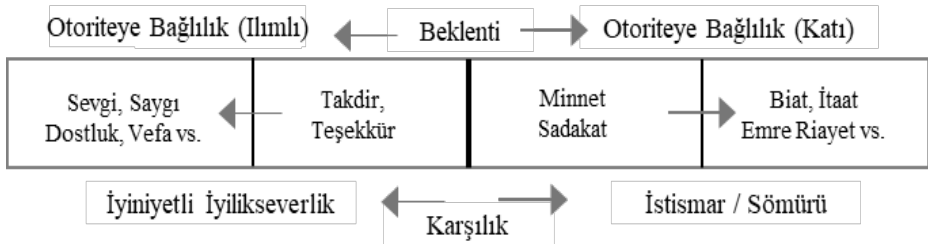
⁸ İspanyolca ve Portekizce kökene sahip olan "maçoluk"ta (machismo) erkeğin fiziksel gücünün önemine aşırı bir vurgu sözkonusudur; erkeğin kadın üzerinde bir güç ve yetki üstünlüğünün kaynağı olarak kabul edilir. Buna karşılık Maço erkeğin ailesini koruma ve savunma sorumluluğu vardır.

⁹ Bu konuda bkz. Gilman, 1970.

Adı parentalizm, paternalizm, patrimonyalizm ya da patriarşi olsun tüm bu sistemlerde güç ve otorite yönünden bir "alt-üst" ilişkisi geçerlidir; altta bulunan kişinin ya da grubun (topluluğun) üstte bulunan kişi ya da grubun himayesine tabi olması sözkonusudur. Ataerkil bir aile yapısında babanın hakimiyeti sözkonusudur; eş ve çocukların babaya saygısı/hürmeti esastır; herhangi bir konuda nihai karar ve söz hakkı babaya aittir; babaya karşı çıkmaz; o ne söylüyorsa ona uyulur. Aile içindeki paternalizm sisteminde gençler arasındaki bağıllık dolayısıyla ilişkilerde "sevgi" baskın olmakla birlikte yeri geldiğinde baba, "babaya saygının" bir kırmızı çizgi olduğunu ifade eder. Bir işyerinde patron (işveren) ile işçi arasında da "patrimonyal" bir ilişki vardır. Patron işini iyi yapsa da kendisine yeterli saygıyı esirgeyen, sözlerini dinlemeyen bir çalışanı işletmesinde istihdam etmeyi sürdürmek istemeyebilir. Benzer bir durum bir kreşte, gündüz bakımevinde, ilköğretim okulunda da görülebilir. Öğretmen ve öğrenci ya da doktora ve hasta arasında bir ölçüde paternal/patrimonyal ilişki geçerlidir.

Farklı siyasal toplum tasarımlarında da "yöneten" ve "yönetilen" arasında bir paternal/patrimonyal ilişki sözkonusudur. Örneğin, otokraside halkın, yönetimin başında bulunan kişiye (kral, imparator, sultan, han, kağan vs.) biat/itaat etmesi esastır; buna uymayan kişilerin ağır bir şekilde sorgusuzsualsuz cezalandırılması sözkonusu olabilir. Kral her zaman kılıcını çeken bir despot ya da tiran olma hakkına ve yetkisine sahiptir. Monarşi rejimlerine "iyiliksever despotizm" adı verilmesinin nedeni budur. Bir tarafta halkına iyi davranan iyiniyetli bir iyilikseverlik; öte tarafta ise zorbalık, despotluk ya da tiranlık. Demokrasi ise özünde hak ve özgürlüklerin korunduğu bir rejimin adıdır. Demokrasilerde seçmenlerin (vatandaşların) seçtiği temsilcileri oy kullanmak suretiyle görevden azletmeleri; protesto etmeleri, muhalefet yapmaları mümkündür. Pratikte ise demokrasi seçimle biçimlenen bir despotizme dönüşebilir.

Bu bölümdeki açıklamalarımız çerçevesinde iki tür paternalizmden söz edebiliriz: iyiniyetli iyilikseverlik paternalizmi ve istismarcı otoriter paternalizm. (bkz. Şekil).

[IV]

Leviathan : Otoriter Paternalizm

*"Egemenlik iki yoldan kazanılır; soyla ve fetihle. Soyla kazanılan egemenlik hakkı, ana ve babanın çocukları üzerindeki egemenliğidir ve PATERNAL olarak anılır."*¹⁰

Thomas Hobbes

Siyaset biliminde paternalizm kavramını belki de ilk kullanan Thomas Hobbes (1588-1679) olmuştur. Hobbes, güç ve egemenliğin kaynağını ve meşruiyetini araştırırken Leviathan¹¹ adını verdiği mutlak güç ve yetkilerle donatılmış olan devlet ile ebeveynlerin çocukları üzerindeki egemenliği arasında bir ilişki kurar. Thomas Hobbes 1651'de yayınlanan *Leviathan: Ya da Dinî ve Dünyevi Bir Uluslar Topluluğunun İçeriği, Biçimi ve Gücü (Leviathan: OR The Matter, Forme, & Power Of A Common-Wealth Ecclesiasticall And Civill)* adını taşıyan eserinde Latince *Civitas* olarak adlandırılan büyük Leviathan'ın doğuşunu şu şekilde müjdeler (Hobbes, 1975, s.306) :

Onları (vatandaşları) yabancıların istilasından koruyabilmenin, birbirlerine zarar vermekten engellemenin, kendi sanayilerini ve yeryüzünün meyvelerini güvence altına almanın yolu bütün gücü ve kudreti bir tek insan ya da insanların meclisine vermektir... (Toplumda yaşayan) insanlar birbirlerine 'ben haklarımdan vazgeçiyorum ve tüm haklarımı bu insana ya da insanların meclisine veriyorum' demelidirler. Böylece bütün güç ve kudret tek bir insanda toplanır. Bu DEVLET ya da Latince CIVITAS olarak adlandırılır. Bu büyük LEVIATHAN'ın doğması demektir.

Bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere Hobbes, devletin ortaya çıkışını bireyleri koruma düşüncesine dayandırmaktadır. Hobbes'un siyasal toplum tasarımında devletin en temel görev ve fonksiyonu, bireylerin güvenliğini sağlamak; ayrıca onların refah, huzur ve mutluluğunu temin edecek bir ortamı temin etmektir.

Otorite ile konumuzun esasını oluşturan paternalizm kavramı arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ Richard Sennett'in "Otorite (Authority)" isimli kitabında da ele alınmaktadır. Sennett'e göre çocuklar için kendilerine yol gösterecek ve güven sağlayacak, yetişkinler için de kendilerini bütünleyen temel bir öge ve dolayısıyla da temel bir ihtiyaç olan otorite "...bir güç imgesi tanımlamak suretiyle denetim ve nüfuz koşullarına bir anlam verme çabası..." dır (Sennett, 2005: 23-27). Sennett'in tanımından da görüleceği

¹⁰ Hobbes, 2007:148.

¹¹ *Leviathan*, Tevrat ve İncil'de kötülüğü temsil eden bir su canavardır. Hobbes'un ünlü eserinde ise mutlak güç ve yetkilere sahip egemen bir devleti ifade etmek üzere kullanılmıştır.

üzere otoritenin en temel ögesi güç sahibi olmaktır. Sennett, otorite ve paternalizm ilişkisini şu şekilde ele almaktadır (Sennett, 2005: 61): "*XIX. yüzyılda otoritenin pastiş tablolarının en önde geleni, patron imgesinin üzerine eklenen, daha müşfik ve istikrarlı bir dönemden kalma baba imgesiydi. İleri kapitalizmin yarattığı bu otorite tablosu paternalizmdir.*"

[V] Patriarşi ve Paternalizm

*"Ve gerçekten de sadece Adem değil, sonraki Patrikler, babalık hakları nedeniyle çocukları üzerinde kraliyet yetkisine sahipti. (...) Adem çocuklarının babası olduğu için kendi çocuklarına hükmediyordu, ancak daha sonra çocuklarının efendisi olduğu için tüm nesillerin çocukları ona boyun eğmek durumundaydılar. (...) "O zaman Adem'in ya da başka herhangi bir adamın çocuklarının ebeveynlerine boyun eğmekten nasıl kurtulabileceklerini anlamıyorum. Ve çocukların bu boyun eğmesi, Tanrı'nın bizzat emridir ve tüm kraliyet otoritesinin kaynağıdır."*¹²

Robert Filmer

Mutlak monarşilerin hüküm sürdüğü Ortaçağ Avrupa'sında kontrolsüz güç ve hakimiyete meşruiyet kazandırmaya çalışan Hobbes'un Leviathan (1671) adlı eserini yazmasının ardından bir on yıl geçmeden Robert Filmer'in "*Patriarşi; Kralların Doğal Gücü* " (*Patriarcha or The Natural Power Of Kings, 1680*) adlı eseri yayınlanmıştır.¹³

Sir Robert Filmer kralların güç ve yetkilerinin kaynağını ve meşruiyetini Tanrı ile ilişkilendirmiştir ve babadan oğula geçen Patriarşi sisteminin doğru olduğunu savunmuştur. Filmer'in yaptığı Hobbes'un paternal anaolojisinin bir benzeridir. Filmer devlet egemenliğini aile içindeki egemenlik ilişkilerine benzetmiştir. Filmer'in "kralın egemenlik hakkı ve yetkisi, babanın Tanrı'dan aldığı egemenlik hakkına benzer" şeklinde formüle ettiği paternal-patriarşi sistemi çok geçmeden John Locke'un kaleminden çok ağır bir eleştiriye uğramıştır.

İktidarın meşruiyeti ve sınırlarını güçlü argümanlarla oldukça etkileyici biçimde işleyen ilk düşünür muhtemelen John Locke'tur. John Locke (1632-1704) kendisine asıl ününü kazandıran *Devlet Üzerine İki İnceleme (Two Treatises Of Government)* adını taşıyan eserini 1690 yılında yayınlamıştır. Kitabın ilk bölümü Sir Robert Filmer tarafından kaleme alınan *Patriarşi ve Kralların Doğal Yetkisi* adlı esere cevaptır.¹⁴

¹² Laslett, 1949, s.56-57.

¹³ Kitabın tam metni için bkz. Sir Robert Filmer, *Patriarcha; of the Natural Power of Kings. By the Learned Sir Robert Filmer Baronet* (London: Richard Chiswell, 1680). <<https://oll.libertyfund.org/titles/221>> <https://oll.libertyfund.org/titles/filmer-patriarcha-or-the-natural-power-of-kings>

¹⁴ Locke, 1823. Türkçe tercümesi için bkz. Locke, 2012.

[VI]

Paternalizm ve Despotizm

*"İyilikseverlik ilkesi üzerine kurulmuş olan bir Paternal Devlet (Bir baba ile çocukları arasındaki ilişkiyi ifade eden analogiden hareketle) kendileri için neyin yararlı veya zararlı olduğunu ayırt edemeyen çocuklar veya reşit olmayanlar olarak kabul edilen bir duruma dönüşecektir."*¹⁵
Immanuel Kant

Eleştirel felsefenin babası olarak kabul edilen, "Pür Aklın Eleştirisi" (1781) ve "Pratik Aklın Eleştirisi" (1788) adlı eserleri ile ahlak felsefesine çok önemli katkılarda bulunan Alman düşünür Immanuel Kant (1724-1804) bilebildiğimiz kadarıyla Locke'dan sonra paternalizmi sorgulayan ilk düşünürlerin başında gelir.

Kant, 1798 yılında yayınlanan *Pratik Açısından Antropoloji* adlı eserinde yönetim biçimlerini Despotizm, Barbarlık, Cumhuriyet ve Anarşi olmak üzere dörde ayırır. Ona göre yasa ve cebirin (zorlama/baskı) bir arada olduğu ama özgürlüğün bulunmadığı yönetim Despotizm; yasanın ya da özgürlüğün bulunmadığı ve sadece zorbalığın bulunduğu yönetim Barbarlık; yasa, özgürlük ve baskının bir arada bulunduğu yönetim Cumhuriyet ve son olarak yasa ve özgürlüğün bir arada olduğu ancak baskı ve zorlamanın olmadığı yönetim ise Anarşi olarak tanımlanır.¹⁶

Kant bireylerin özgürlükleri dışında onların refah ve mutluluklarını arttırmayı amaçlayan bir cumhuriyet rejiminin yanlış olduğunu şöyle ifade eder (Kant, 2010, s.41):

Hukuk ilkesi cumhuriyetle ilgili bütün maksimlerin kendisinden türetilmesi gereken en yüksek ilkedir ve başka hiçbir ilkeyle sınırlanmamıştır. İkincisine (yani mutluluğa) gelince, o, yasalara evrensel geçerliliği olan hiçbir ilke temin edemez ; çünkü hem mutluluğun mahiyeti zamansal koşullara bağlı olarak değişir hem de mutluluk hakkında birbirleriyle çatışan çok sayıda yanlısalar mevcuttur (üstelik hiç kimse bir başkasına mutluluğa nasıl erişmesi gerektiğini buyuramaz), bundan dolayı mutluluk, yaşamaya yaraşır bütün ilkeleri imkânsız kılar. O halde mutluluk, tek başına, yasama için kesinlikle uygun bir ilke değildir.

Kant bu sözleri ile çok açık biçimde halkın iyilik, refah ve mutluluğunun temin edilmesinin bir devlet (hükümet) görevi olmadığını savunur. Ona göre iktidarların vatandaşlar adına neyin doğru, neyin yanlış; neyin yararlı, neyin

¹⁵ Kant, Immanuel. "On the Common Saying: That May Be True in Theory, but It Is of No Use in Practice." *Berlinische Monatsschrift*, 1793. online:

<http://temporareyhiss.blogspot.com/2017/02/kant-immanuel-on-common-saying-that-may.html>

¹⁶ Immanuel Kant, *Anthropologie in Pragmatischer Hinsicht*, Cilt 10, der. Wilhelm Weischedel (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983), B 328. Alıntıyı Çilingir, 2020:39-40'dan yapmış bulunuyoruz.

zararlı olduğunu belirlemesi ve bunu hukuk ve siyasete dahil etmesi kabul edilemez. Kant şöyle demektedir:¹⁷

Bir insan olarak, devletin anayasasının bir ilkesi olarak insanların özgürlüğü aşağıdaki formül ile ifade edilebilir. Hiç kimse kendi mutluluk anlayışına göre beni mutlu olmaya zorlayamaz, pratikte uygulanabilir genel hukuk kuralları içinde, yani kendisinin yararlandığı hakların aynısını başkalarına da tanıyarak, başkalarının özgürlüğü ile uzlaşabilen benzer bir amacı güden diğer kişilerin özgürlüğüne tecavüz etmediği sürece herkes kendisinin uygun bulduğu yol ile mutluluğu arayabilir. Bir devlet, tıpkı bir babanın çocuklarına yaptığı gibi, halkına karşı iyiliksever olma ilkesi üzerine kurulmalıdır. Bu tip bir pedersahi devletin idaresi altında, kendisi için gerçekten neyin zararlı ya da faydalı olduğunu ayırt edemeyen reşit olmayan çocuklar gibi, tebaa da tamamen pasif davranmaya ve kendilerinin nasıl mutlu olacakları ve kendilerinin mutluluğunu istemekte samimi olup olmadığı konularında devlet başkanının yargısına güvenmeye zorlanacaklardır. Bu tip bir devlet akla gelebilecek en büyük despotizm, yani hiçbir hakka sahip olmayan tebaasının bütün özgürlüklerini erteleyen bir anayasadır. İdareciler hayırsever olsalar bile insanların haklarına

---

¹⁷ Bu metnin Türkçe tercümesi için bkz. Aktan, 2017. Tercümesi yapılan metin için bkz. Immanuel Kant, "Siyasi Haklarda Teori-Pratik İlişkisi Üzerine", 1792. Walter Laqueur and Barry Rubin (Eds.), *The Human Rights Reader*, New York: Penguin Books, 1989.s.82-84. Kant'ın sözlerinin tamamını Türkçe'ye tercüme etmekte fazlasıyla zorlandığımız için metnin orijinalini buraya taşımak istiyorum: "The LIBERTY of every Member of the State AS A MAN, is the first Principle in the constitution of a rational Commonwealth. I would express this Principle in the following form:—'No one has a right to compel me to be happy in the peculiar way in which he may think of the well-being of other men; but everyone is entitled to seek his own happiness in the way that seems to him best, if it does not infringe the liberty of others in striving after a similar end for themselves when their Liberty is capable of consisting with the Right of Liberty in all others according to possible universal laws.'" (...) "These subjects would be thus compelled to act in a merely passive way; and they would be trained to expect solely from the Judgment of the Sovereign and just as he might will it, merely out of his goodness, all that ought to make them happy. Such a Government would be the greatest conceivable Despotism; for it would present a Constitution that would abolish all Liberty in the Subjects and leave them no Rights. It is not a paternal Government, but only a patriotic Government that is adapted for men who are capable of Rights, and at the same time fitted to give scope to the goodwill of the ruler. [37] By 'patriotic' is meant that condition of mind in which everyone in the State—the Head of it not excepted—regards the Commonwealth as the maternal bosom, and the country as the paternal soil out of and on which he himself has sprung into being, and which he also must leave to others as a dear inheritance. Thus, and thus only, can he hold himself entitled to protect the Rights of his fatherland by laws of the common will, but not to subject it to an unconditional purpose of his own at pleasure.— This Right of Liberty thus belongs to him as a man, while he is a Member of the Commonwealth; or, in point of fact, so far as he is a being capable of rights generally." Bkz. Kant, I. 1891. *Kant's Principles of Politics, Including His Essay On Perpetual Peace. A Contribution to Political Science*, trans. W. Hastie, Edinburgh: Clark. Online erişim için bkz. <https://oll.libertyfund.org/title/hastie-kant-s-principles-of-politics-including-his-essay-on-perpetual-peace>

sahip olabilecekleri akla yatkın tek devlet pedersahi olan değil, vatansever devlettir. Vatansever tutum, devlet başkanı da dahil olmak üzere devletteki herkesin devleti anne rahmi gibi kabul ettiği ya da ülkeyi, kendisinin en önce ileriye atıldığı ve gelecek kuşaklara çok değerli bir rehine olarak bırakmak zorunda olan pedersahi bir yer olarak düşündüğü bir devlettir. Herkes kendisini çoğunluğun iradesine dayanan kanunlar ile haklarını korumaya yetkili olarak kabul eder; ancak, bu hakları kendisinin mutlak iradesi doğrultusunda kişisel kullanıma bırakmaz. Bu özgürlük hakkı, bu hakları kullanma kapasitesine sahip oldukları sürece, bir insan olarak devletin her üyesine aittir.

Kant'ın devlet paternalizmini "tasavvur edilebilecek en büyük despotizm" olarak adlandırması fevkalade sert bir eleştiridir. Kant yaptığı bu eleştirinin temelini "özgürlük" ilkesine verdiği öncelik ile açıklamaktadır. Kant paternal bir devletin insanların temel özgürlüklerini zedeleyebilecek bir uygulama olduğunu savunur.

[VII]

Paternalizm ve Özgürlük

"Herkesin kendi hak ve çıkarlarının tek güvenilir bekçisi olması önermesi, kendi işlerini görmeye yetenekli her insanın çıkarlarının söz konusu olduğu her yerde, zimni olarak davranışlarını uydurduğu temel ihtiyat düsturlarından biridir. Gerçekten, bir çokları siyasal bir öğreti olarak bunu hiç sevmez ve evrensel bir bencillik öğretisi diye, açıktan açığa yermekten hoşlanırlar. Buna şu karşılığı verebiliriz: İnsanlığın kural olarak kendilerini başkalarına ve yakındakileri uzaktakilere yeğledikleri doğru olmaktan ne zaman çıkarsa, o andan sonra kolektivizm yalnız uygulanabilir olmayıp, savunulabilecek tek toplum biçimi olur."

John Stuart Mill

Hobbes'un Leviathan'ı ve Filmer'in paternal devlet ve patriarşi görüşlerini şiddetle eleştiren ilk düşünür John Locke'tur. Onu Immanuel Kant takip etmiştir. Kant'ı takip eden de John Stuart Mill (1806-1873) olmuştur. Immanuel Kant 1780'li yıllarda özgürlük felsefesi üzerine yazılar yazmış ve paternalizmi eleştirmiştir. Yaklaşık bir asır sonra bu defa John Stuart Mill 1859 tarihinde ünlü *Özgürlük Üstüne* başlığını taşıyan eserini yayınlamıştır. Mill, liberalizmin önde gelen temsilcilerinden biridir, doğal olarak da devletin bireyin özgürlüğüne müdahalesine karşıdır.¹⁸ Mill'in paternalizm konusundaki

¹⁸ Mill, 1859. Türkçe tercümesi için bkz. Mill, 2004.

görüşleri Kant ile paralel olmakla birlikte kendine has bir açıklama ve yorumu sözkonusudur.¹⁹

Mill'den iki alıntı yaparak onun özgürlük konusuna bakış açısını ortaya koymaya çalışalım:

Medeni bir topluluğun herhangi bir üyesi üzerinde, onun arzusuna rağmen, gücün haklı olarak kullanılabilceği tek yer başkalarına gelecek zararı önleme noktasının olduğu yerdur. Bireye, maddi ya da manevi olsun, kendi hayrı için müdahale yeterli bir gerekçe değildir. Hiçbir kimse, bir şeyi yapmaya veya buna katlanmaya, sırf böyle yapması onun için hayırlı olacaktır diye, onu daha mesut kılacaktır diye, başkalarının düşüncelerine göre böyle yapması akıllıca yahut doğru olacak diye mecbur edilemez. Bu hiçbir şekilde haklı değildir.²⁰

... her şahsın yalnız kendisini ilgilendiren konularda kendi göbeğini kendi kesme hakkı da vardır. Herhangi bir kimseye, bir şeyi muhakeme edip değerlendirebilmesine yardımcı olmak amacıyla öneri niteliğinde bazı düşünceler aktarılabilir. Fakat son kararı verecek olan kişinin kendisidir. Bütün bu öğüt ve uyarılara rağmen o kişinin işlemesi muhtemel hatalar, başkalarının onun iyiliğine olduğunu düşündükleri şeyler konusunda onu zorlamaktan kaynaklanacak olumsuz sonuçların yanında çok hafif kalır (Mill, 2004, s.162).

John Stuart Mill erişkin ve akli melekeleri yerinde olan bir insanın²¹ kendisine zarar verecek bir eyleme kalkışması durumunda dahi onun karar ve tercihine saygı duyulması gerektiğini ifade eder. Mill'in kitabında yer verdiği meşhur köprü örneği bunu çok açık bir dille ortaya koyar (Mill, 2004, ss.58-59):

Kazalar karşısında insanları uyarmak kamu makamlarının temel görevlerinden biridir. Eğer resmi bir görevli ya da başka birisi, bir kişinin geçilmesi tehlikeli olduğu kesin olarak tespit edilmiş, fakat önceden kendisine bundan haber vermeye vakit bulunamamış bir köprüden geçmeye teşebbüs ettiğini görürlerse, o kişiyi tutup geri çevirebilirler. Bunda bireyin özgürlüğüne gerçek anlamda tecavüz yoktur. Çünkü özgürlük, bir kimsenin istediğini yapmasından ibarettir. O kişinin ise nehre düşme arzusu yoktur. Bununla birlikte, ortada 'mutlak' değil de 'muhtemel' bir zarar

¹⁹ Bu konudaki çalışmalar için bkz. Claeys, 2013; Oh, 2016. Arneson, 1980.

²⁰ Mill, 2004:58-59.

²¹ Mill'in verdiği örnekte ve yaptığı açıklamalarda çocuklar, zihinsel engelli bireyleri vs. dışarıda bıraktığını not etmekte yarar vardır.

tehlikesi söz konusu ise, kendisine bu tehlikeyi göze aldirabilecek olan güdünün yeterlilik derecesini başkası değil, ancak o kişinin kendisi takdir edebilir. Öyle ise, bence bu takdirde o kimse (bir çocuk veya çılgın olmadıkça ya da aklını başından alan bir heyecanlanma veya bunalım halinde bulunmadıkça) tehlikeye karşı ikaz edilmeli, fakat buna karşılık zorla alıkonulmamalıdır.

Mill, bireyin refahı veya iyiliği uğruna olsa bile, bireye müdahaleyi bireysel özgürlüğün ihlali olarak değerlendirir: Mill'e göre, bir bireyin davranış, eylem, karar ve tercihlerine müdahalede bulunulmasının kabul edilebilirliğinin tek dayanağı onun diğer bireylere zarar vermesini önlemektir. Mill "zarar ilkesi" olarak bilinen bu kuramını söz konusu kitabında şöyle özetlemektedir (Mill, 2004: 58-9):

Bu denemenin amacı, toplumun birey ile olan zorlama ve kontrol tarzındaki ilişkileri konusunda kullanılan araçlarla ilgili basit bir ilke beyan etmektir. Bu araçlar yasal cezalar şeklindeki maddi güç tarzında olabileceği gibi, kamuoyunun manevi baskısı şeklinde de olabilir. Burada ileri sürülen ilke iki durum için de geçerlidir. Bu ilke, insanların bireysel olarak ya da toplu olarak aralarından herhangi birinin hareket serbestliğine müdahalelerine cevaz veren biricik gerekçenin, ancak "nefsi koruma" gerekçesi olacağı ilkesidir.

Devamla şöyle demektedir (Mill, 2004, ss.58-59):

Bunlar bir kişiyle ilgili olarak serzenişte bulunmak, onunla tartışmak, onu ikna etmek veya ondan ricada bulunmak için haklı nedenler olabilir; ancak o başka türlü yaptığı takdirde onu zorlamak veya herhangi bir kötülüğe uğratmak için hiçbir zaman haklı birer neden oluşturmazlar. Kendisine müdahalenin meşru olması için onun yapmamasını istediğiniz davranışının başkasına mutlak surette zarar verecek nitelikte olması gerekir. Bir bireyin davranışından dolayı topluma karşı sorumlu olabileceği kısmı, o davranışın başkasını ilgilendiren kısmıdır. Kendisini ilgilendiren kısmında özgür olması onun için mutlak bir haktır. Birey kendisi üzerinde, kendi vücudu ve beyni üzerinde, bizzat kendi başına buyruktur.

Görüldüğü gibi Mill'in zarar ilkesi paternalizmi reddetmektedir. Mill'in bu görüşleri literatürde "özgürlük ilkesi" olarak ifade edilir. Mill'e göre bireye ancak ve ancak diğer bireylerinin iyiliği veya çıkarını olumsuz etkileyecek davranış, eylem, karar ve tercihleri söz konusu olduğunda müdahale edilmelidir.

[VIII] Devlet Paternalizmi

"Devlet, halkın ne babasıdır, ne hocasıdır, ne vasisidir, ne lalasıdır."
Namık Kemal

Devlet paternalizmi, devletin egemenlik hakkı ve yetkisine dayanarak kendi toprakları üzerinde yaşayan insanların kendilerine, ailelerine ve başkalarına verecekleri zararları ortadan kaldırmak; sağlık, huzur, mutluluk ve refahlarını arttırmak gayesiyle onların rıza ve onayını almaksızın davranış, karar ve tercihlerine "zorla" (cebren) bazı sınırlamalar ve yasaklar getirmesi ve bu yönde yasal düzenlemeler ve uygulamalar yapmasıdır.

Yukarıda yaptığımız tanımın unsurlarını tek tek bulup çıkarmamız konunun daha iyi anlaşılmasına imkân sağlayacaktır. Devlet paternalizmin başlıca özelliklerini ve unsurlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

- Devlet paternalizminde iki taraf olduğunu belirtelim. Devlet ve devlet sınırları içerisinde yaşayan insanlar. Vatandaş, resmi bir kimlik tanımıdır; oysa paternalizmde devlet kendi vatandaşı olmasa dahi kendi topraklarında yaşayan insanların davranış, karar ve tercihlerini sınırlandıran uygulamalar yapabilir.
- Devlet paternalizminde amaç "koruma" ya da "himaye"dir. Devlet kişileri kendilerine, yakın aile çevrelerine ve ayrıca başkalarına verebilecekleri zararlardan korumak gayesini esas alır. Amaç "zararlardan koruma" veya bir başka ifadeyle kişi yararına ve menfaatine karar almak ve uygulamaktır. Devlet sadece güvenlik değil, ayrıca vatandaşlarının sağlık, huzur, mutluluk ve refahlarını korumak ve geliştirmekten de sorumludur. Devlet adı verilen otoriteye "Paternal Devlet" (Baba Devlet) denmesinin sebebi budur.
- Devlet yasal düzenlemeler yürürlüğe koyarken kişilerin rıza ve onayına bakmaz. "Rıza" ve "onay" aranmaksızın devlet tek taraflı olarak karar alır ve yürürlüğe koyar.
- Devletin yürürlüğe koyduğu paternalist uygulamalarda "zorlama" (cebir) sözkonusudur. Kişilerin bu kararlara uyması zorunludur; uymayanlar cezai müeyyidelerle karşılaşabilirler.
- Devletin yürürlüğe koyduğu paternalist uygulamaların kişilerin özgürlüğünü kısmen ya da tamamen ortadan kaldırması sözkonusu olabilir. Paternalizm ile "özgürlük", "özerklik" (otonomi) ve

bağımsızlık arasında yakın bir ilişki sözkonudur ve paternalistik uygulamaların artması özgürlük ve otonomi alanını daraltır

- Devletin kişi hürriyetini (özgürlüğünü) ortadan kaldıracak kararlar alması ve uygulamalar yürürlüğe koymasına meşruiyet kazandıran husus yasal düzenlemelerin ve alınan tedbirlerin “kişi ve toplum yararına ve menfaatine” olduğu düşüncesidir. Hukukilik (legality) yasal paternalizmin ana kaynağıdır; onun ahlaki açıdan kabul edilirliliği ise haklılaştırma (justification) ve meşruiyet (legitimacy) ile açıklanır. Devlet paternalizminin gerisinde bir iyi niyet ve yararlı olma gayesinin var olduğu ifade edilir; bu şekilde bir haklılaştırma ve meşruiyet savunusu yapılır.

[IX]

Örgütlerde Paternalizm ve Bir Örnek: Pullman Paternalizmi

“Bir Pullman evinde doğduk , Pullman dükkanlarından alışveriş yaptık, Pullman okulunda eğitim gördük, Pullman Kilisesi'nde ilmi hale çekildik; öldüğümüzde de Pullman cehennemine gideceğiz.”²²

Bir Pullman Çalışanı

Bir firma, işletme ya da şirkette çalışanlar ve işyeri sahibi patron arasında bir “paternalistik” ilişki mutlaka vardır. Patron işletmesinde işini severek yapan insanlar çoğalırsa kazancının da artacağını bilir; bu yüzden “sevecen” ve “babacan” olmak durumundadır. Patron işletmesinde performans değerlendirme ve ölçme, motivasyon yönetimi, insan kaynakları yönetimi vs. olarak adlandırılan yönetim sistemlerine mutlaka takdir ve ödüllendirmeyi yerleştirmek zorundadır.

Organizasyonel paternalizm ya da örgütsel paternalizm toplum içinde yerleşmiş olan paternalizm (patrimonyalizm) kültürü ile çok yakından alakalıdır. Geleneksel ataerkil (patriarşik) kültürlerde patron çalışanlar açısından bir baba olarak kabul edilir; ona saygıda kusur edilmez; emir ve talimatlarına uyulur; biat ve itaat esastır. Özgürlük veya otonominin hakim olduğu Batı kültürlerinde ise bu ölçüde bir “babacanlılık”, “hamilik” ilişkisi söz konusu değildir.

Örgütsel paternalizm konusunda literatürde sıklıkla ele alınan bir örnek uygulamayı da burada kısaca not etmekte yarar görüyoruz. Tarihsel süreçte endüstriyel paternalizmin örneklerinden birisi ABD'de ilk genel grev girişimine, Pullman Palace Car Company'nin ilginç hikayesine kadar uzanmaktadır. George Mortimer Pullman (1831 - 1897) Amerikalı bir mühendis ve sanayiciydi. Pullman yataklı vagon tasarlayıp üretti ve onu üreten işçiler için

²² Pullman History, bkz. <http://www.pullman-museum.org/theTown/>

Pullman adlı bir şirket şehri kurdu. George Pullman, işçilerinin ahlaklarını ve verimliliklerini arttırma amacıyla 1860'lı yıllarda fabrikası etrafında şekillenecek bir kasaba inşa ettirdi. 1880-1884 yılları arasında on altı bin dönümlük bir arazide kendi kasabasını oldukça modern bir şekilde yaratan Pullman kasabasına muhtelif dükkanlar, banka, postane, kütüphane, tiyatro, otel, park ve hatta kilise dahi inşa ettirdi. Pullman'ın kasabası 1893'lü yıllarda 6000 fabrika çalışanı ve 12 binlik toplam nüfusu ile kasaba göçmen işçilerin yeni yuvası olmuştur Pullman'ın kasabasında oldukça sıkı denetim mekanizması vardı. Mağazalarda alkol satılması, çalışanların kasabada alkol içmesi yasaktı. Sigara içilmesine ilişkin kuralların yanı sıra sokağa çıkma yasağı dahi vardı. Pullman'ın baba rolü ile koruyuculuğu altında mutlu bir geniş aile portresi yansıtan kasabası, 1894 yılında ülke genelinde yaşanan ekonomik krizin etkileri ile zarar gördü. 12 Mayıs 1894 yılında Pullman Palace Car Company'nin işçileri greve gitti. Pullman kasabasında yaşayan işçilerin mülk alıp satmasını yasaklamıştı. Bunun nedeni oldukça açıktı. Pullman, denetimini ve dolayısıyla da iktidarını zayıflatmak istememişti.²³

Bu ilginç paternalizm "baba" kavramının ölçeğinin ve gücünün nasıl büyütüldüğünü gözler önüne sermektedir. Çünkü Pullman ölçüyü kaçırmış, kendisine bağımlı olan işçilerinin itaatkar ve hürmetkar olmalarını beklemiştir. Pullman, *in loco parentis* ilkesine göre bencil bir şekilde "iyilik" ögesini büyütmüş; kasabasında işçilerin özel mülk edinmesine bile izin vermemiştir (Sennett, 2005, ss.76-79).

[X]

Dini Paternalizm

"Organize edilen, kurumsallaştırılmaya çalışılan, insanın iman etmesi gerektiği belirtilen ve dini tören ve usullere bağlanılan bütün dinler içten olmayan eylemlere dönüşürler."

Harry Emerson Fosdick

Bir aile, cemaat, dini organizasyon, ya da devlet belirli bir dinin emir, buyruk ya da tavsiyeleri altında yaşamasına hizmet etmek maksadıyla "paternal" bir görev üstlenebilir. Söz konusu paternal görev ve sorumluluk bazı dini kurumlarda "patriarşi" olarak bilinir. Hristiyanlıkta "kilise babaları" olarak adlandırılan insanlar ve ayrıca "patrik" olarak isimlendirilen dini liderler bu çerçevede bir örnek olarak verilebilir.

Bireylerin güvenlik, sağlık, refah, huzur ve mutluluklarının kendi üzerine bir vazife olduğunu düşünen bir Paternal Devlet kolaylıkla din ve inançlar alanına da müdahil olmaya başlayabilir. Paternal devlet ve din arasındaki

²³ Bu konuda bkz. Lindsey, 1939 ; Laslett, Schneirov, Stromquist, Salvatore, 2001.

yakın ilişkiden doğan dini paternalizmin temel özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Devlet ile din arasındaki ilişki “tarafsızlık” ilkesine bağlı değildir. Devlet belirli bir dini sahiplenir; bu dinin yönetimini düzenler; gerektiğinde “resmi din” olarak ilan eder.
- Din, devletin temel kurumlarından birisidir.
- Devlet, inanç alanları üzerinde müdahale, düzenleme veya yasaklama haklarına sahiptir. Örneğin, devlet, bir dini üst kurum (örneğin, Diyanet) oluşturmak suretiyle devlet ve din işlerini düzenler, organize eder, yönetir ve yönlendirir. Tehlikeli ya da zararlı olduğunu düşündüğü bazı, tarikat veya cemaatlerin faaliyetlerini yasaklayabilir.
- Devlet, belirli bir dine ya da mezhebe diğerleri karşısında bir ayrıcalık ya da imtiyaz sağlar.
- Devlet, belirli bir dine ya da mezhebe parasal bir kaynak transfer eder.
- Devlet, “tek din/tek mezhep” anlayışını resmi bir ideoloji haline getirebilir.
- Eğitim sistemi dini kurallara göre düzenlenebilir. Dini eğitimin devlet eliyle yaygınlaştırılması sözkonusu olabilir. Devlet henüz çok küçük yaştaki çocukların din kurslarına katılmalarını sağlayacak eğitim faaliyetlerini bizzat üstlenebilir.

Özgür bir toplum ile dini paternalizm arasında çok sağlıklı bir ilişkiden söz edilemez. Bu bakımdan dinle ilgili bütün meselelerin devletin faaliyet alanının dışında kalması önemlidir. Din adamlarının seçimi, genel olarak ibadet ile ilgili diğer hususlar, dini kurumların finansmanı vs. konuların devletin kontrolü dışında tamamen ilgili toplulukların serbest değerlendirmesine bırakılması gerekir. Devlet sadece cemaat, tarikat, mezhep vs. örgütlenmelerin faaliyetlerinin genel çerçevesi, finansmanı vs. konularında kararlar almakla yetinmelidir.

[XI]

Ahlaki Paternalizm: Kime Göre, Neye Göre!

“Genel Kural: Kendi özel çıkarlarını en iyi bir şekilde değerlendirebilecekleri için bireyleri mümkün olduğu ölçüde kendilerini incitebilecekleri alan dışında davranışlarında tamamen serbest bırak. Bireyler yanılırlarsa ve hatalarını anarlarsa bir daha aynı şeyi yapmayacaklardır. Bireyler başkalarını incitmedikleri takdirde yasanın gücünü kullanma. Bir kişinin herkesin

güvenliğini bozması sözkonusu olduğunda hukuk gereklidir ve cezanın tatbiki yararlıdır."

Jeremy Bentham

Din ve devlet arasındaki ilişkinin bir benzerini din ve ahlak arasındaki ilişkide görmek mümkündür. Esasen dinlerin belki de tamamı bir ahlak felsefesi ya da ahlak öğretileridir. Ancak yasal paternalizm ya da hukuki paternalizm toplumda ahlaki norm ve ilkeleri belirlemeye ve bunların istenen resmi formata uygun olup olmadığını denetlemeye kalkışırsa o zaman Kant'ın ifade ettiği şekilde bir despotizmin çanları çalmaya başlamış demektir. Din nasıl kişi ile inandığı Tanrı(sı) arasındaki özel ilişki ise ahlak da esasen bireye ait özel bir alandır. Kişinin yalancı olması, genel toplum normlarının dışında bir estetik anlayışına sahip olması (vücuda yapılan dövme, seksi ve dekolte kıyafetler vs.), alkollü içkiler kullanması vs. tamamen kişilerin özel tercihleridir ve bu alanlara paternal devletin müdahil olması doğru değildir. Bir kişinin sağlığını düşünmeyerek zararlı gıda tüketiminde bulunması ya da sigara, alkol gibi bağımlılık yapan keyif verici zararlı maddeler kullanması da özünde kişisel bir tercihtir. Fuhuş özel tercihlere verilebilecek bir başka örnektir. Ergin/yetişkin bir bireyin cinsiyet ya da seks tercihlerinin tamamen kendisine ait olduğunu kabul etmek gerekir.

Önemle belirtelim ki, durum bizim yukarıda açıkladığımız örneklerin daha da ötesine gittiğinde "çetrefilli" soru işaretleri ortaya çıkar ve bunun sonucunda ahlaki paternalizm adı verilen bir tartışma alanı gündeme gelmiş olur. Aynı cinsiyete sahip iki erkek arasında ya da iki kadın arasındaki eşcinsel evlilik acaba genel ahlak üzerinde ne tür bozucu etkiler ortaya çıkarır? Benzer cinsiyete sahip olanların evlat edinme hakları yasal paternalizmin bir konusu mudur? Cinsiyet değiştirme, kürtaj vs. kişinin özgür iradesinden çıkarılıp yasal paternalizm yoluyla sınırlandırılmalı mıdır? Ötenazi ve doktor desteği alarak intihar etme girişimi dini ve ahlaki açıdan yanlış kabul edilip yasaklanmalı mıdır? Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Doğrudan konumuz olmaması dolayısıyla şu kadarını belirtelim ki, bu konuların her biri toplum içerisinde mutabakat oluşturma konularında zorlu meselelerdir; toplumların kültürel gelişmişlik yapıları ve muhafazakar/liberal değerleri ile yakından ilgilidir.

[XII]

Sosyal Refah Paternalizmi ve Samiriyeli Çıkmazı

"Devlet, vatandaşlarının pozitif refahı için her türlü müdahaleden kaçınmalı, vatandaşların güvenliği ve yabancı düşmanlara karşı korunmaları için gerekenden bir adım öteye geçmemelidir. Başka hiçbir amaçla özgürlüğe kısıtlamalar getirmemelidir."

Wilhelm von Humboldt

Refah paternalizmi veya sosyal paternalizm ile kast edilen "sosyal devlet" veya "refah devleti" olarak bilinen anlayış gereği devletin vatandaşların refahını, huzur ve mutluluğunu arttırmaya yönelik izlediği politikalarıdır. Refah paternalizminde yoksul, muhtaç, öksüz, yetim, kimsesiz, yaşlı, engelli vs. kimselerin ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması düşüncesi hakimdir. Bir baba nasıl ki evlatlarını koruyor ve gözetiyorsa paternal devletin de özellikle düşük gelirli ve bakıma muhtaç olanlara el uzatması, onlara maddi olanaklar sunması, fırsat eşitliğini sağlaması, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi kamusal hizmetlere erişim imkânı yaratması vs. gerekir görüşü benimsenmektedir.

Günümüzde birçok modern devletin anayasalarında sosyal devlet ilkesinin kabul edildiği ve bu amaca yönelik uygulamaların yaygın olduğunu söylememiz mümkündür. Devletin asgari geçimini sağlayamayacak kadar yoksul olan kesimlere aynı ve / veya maddi yardımlarda bulunması; asgari ücret uygulaması, gelir düzeyi düşük olanlardan daha fazla vergi alınması amacıyla artan oranlı bir vergi tarifesi uygulaması, vergi adaletini sağlamaya dönük vergi istisna ve muafiyetleri yürürlüğe konulması, yaşlılara yönelik huzurevleri ya da bakımevleri, yetim ve öksüz çocukları korumaya yönelik yetiştirme yurtları vs. bu çerçevede verilebilecek muhtelif örneklerdir.

Sosyal paternalizmin sevgi, merhamet, eşitlik, adalet ve saire içeren hümanist ve tamamen iyiniyetli bir yaklaşım olduğuna şüphe yoktur. Ancak pratikte bu iyiniyetli uygulamaların istenmeyen ya da beklenmeyen sonuçları bulunmaktadır ve bunları tamamen gözardı etmek doğru değildir. Sosyal paternalizm uygulamalarının genişlemesinin çalışma ile tembellik (rehavet, atalet, miskinlik) arasındaki tercihi tembellik lehine değiştirmesi sözkonusu olabilir. "Nasıl olsa devlet baba yardım eder ve yardımımıza koşar" şeklinde bir beklenti toplumda hakim olduğunda bu sürdürülemez ve yönetilemez bir Samiriyeli Çıkmazı ile sonuçlanır. Nobel ekonomi ödülü sahibi James M. Buchanan oyun teorisinden yararlanarak alturizmin (yardımseverliğin /hayırseverliğin) muhtemel olumsuz sonuçlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Buchanan İncil'de yer alan bir ayetten (Luka) esinlenerek merhametli bir insanın (Samiriyeli) yardımseverlik duygularının nasıl istismar edileceğini ve sonuçta sonu gelmez bir oyunun nasıl bir çıkmaza dönüşeceğini analiz etmiştir.²⁴ Buradan hareketle sosyal refah devleti uygulamalarının da bir Samiriyeli çıkmazına dönüşebileceğinin gözardı edilmemesi gerekir.

Acaba insanların sağlığı, refahı, aile saadeti, mutluluğu ve ahlaki bir devletin üzerine vazife midir? Acaba devlet zararlı mallar, zararlı alışkanlıklar, zararlı davranışlar vs. şeklinde bir liste hazırlayarak vatandaşların özel tercihlerine müdahale etme hakkına sahip midir? Böylesine bir "Dadı Devlet"²⁵

²⁴ Bkz. Buchanan,1975. Aynı makale ayrıca bir başka koleksiyon içerisinde de yayınlanmıştır. Bkz: Buchanan, 1999. Türkçe'de konuyu ele alan şu çalışmamıza da müracaat edilebilir. Aktan ve Bahçe. 2015.

²⁵ Dadı Devlet (Nanny State) özellikle halk sağlığı anlamında devletin zararlı gıdaların tüketimini düzenlemek ve kontrol etmek maksadıyla yaptığı uygulamaları eleştirmek anlamında kullanılan bir kavramdır.

bireylerin sağlayacağı yararlar ve ortaya çıkarabileceği muhtemel beklenmeyen/öngörülemeyen sonuçlar nelerdir?

[XIII]

Patolojik Paternalizm ve Paraziter Paternalizm

“Parazit ne tarafta zenginlik ve varlık eserlerini müşahade ederse ve nerede devlet ve ikbal alametlerini inceleyip görürse hemen düşünmeksizin o daireye bağlanır. Zahmetsiz ve sıkıntısız şekilde isteklerini elde eder; kazancında bir sıkıntı çekmez. Çeşit çeşit yiyeceklerin, içeceklerin ve zevk veren nefis yemeklerin huzuruna gelmesiyle yer ve içer; kendi gönül rahatlığını devam ettirir.”²⁶

Samsat'lı Lukianos

İlumlu ve kontrollü bir sosyal paternalizm yerine aşırı, sınırsız ve kontrolsüz bir sosyal paternalizmin patolojik paternalizme dönüşmesi kaçınılmaz olur. Örneğin, iktisadi ve sosyal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, gelir eşitsizliğinin azaltılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması vs. nedenlerle toplumda belirli kişi ve grupların korunmasına yönelik iktisadi ve sosyal gayeli mali yardımların yaygınlaşması beşçilik (bedavacılık), avantacılık, rant kollamacılık, teşvik kollamacılık ve saire istenmeyen ve beklenmeyen sonuçlara dönüşebilir.

Çalışmadan, üretmeden ve verimli iktisadi faaliyetlere bilfiil iştirak etmeden varlığını sürdüren paraziter gruplar çoğalabilir; bu gruplar lobcilik yaparak ve partizan siyasetin araçlarını kullanarak kendilerine ve çevrelerine haksız kazançlar sağlayabilirler. Devlet paternalizminin genişlemesinin ortaya çıkardığı bu hastalıklar neticesinde iyiniyetli refah paternalizmi “patolojik paternalizm”e ya da “paraziter paternalizm”e dönüşür. Böylesi bir patolojik paternalizmi açgözlü ve savurgan bir vergi devletinin sürdürebilmesi mümkün olmaz.

[XIV]

Medikal Paternalizm

Bu sanatta hocamı, babam gibi tanıyacağım, rızkımı onunla paylaşacağım, ihtiyacı olursa kesemi onunla bölüşeceğim, çocuklarına kardeşim gibi bakacağım ve öğrenmek isterlerse bu sanatı ücretsiz öğreteceğim; ilaç reçetelerini, şifai bilgileri ve diğer bilgileri sadece ve sadece kendi evlâtlarıma,

---

Dadı Devlet daha geniş anlamda kişisel tercihlere gereksiz ve aşırı müdahalelerde bulunan bir paternal devleti alaycı ve aşağılayıcı şekilde açıklayan bir terimdir. Sosyal paternalizm ve dadı devlet anlayışı konularında bkz. Bkz. Grand & New, 2015; Sankowski, 1985; Saint-Paul, 2011. Mead, 1997.

²⁶ Samsatlı Lukianos, 2016.

hocamın çocuklarına ve hekimlik kurallarına uygun sözleşmeyle bağlı ve and içmişlere öğreteceğim. Yeteneğim ve hâkimiyetim ölçüsünde hastalarımın iyiliği için tedaviler önereceğim ve asla kimseye zarar vermeyeceğim. İsteyen hiç kimseye öldürücü bir ilacı ne vereceğim ne de bunu tavsiye edeceğim; benzer şekilde, bir gebe kadına çocuk düşürmesi için ilaç vermeyeceğim. (...) Gerek sanatımın icrası sırasında gerekse insanlarla gündelik ilişkiyken edindiğim bilgileri ortaha saçmayacağım, bir sır olarak saklayacağım ve kimseye açmayacağım.²⁷
Hipokrat Yemini

Antik çağda yaşamış Hipokrat (M.Ö. 460-370) ve öğrencileri tarafından kaleme alındığı düşünülen Hipokrat yemini okunduğunda “paternal” felsefeye sahip bir metin olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Orijinal Hipokrat yemini hasta-hekim ilişkisini bir “hiyerarşik” ilişki olarak ele alır; hekim hastanın çıkarını ve duygularını bilen ve hisseden bir otorite (“baba”) olarak ele alınır. Acaba Hipokrat ahlakı öldü mü, yoksa hala bu özgün metin Tıp camiasında saygınlığını devam ettiriyor mu?

Medikal paternalizmin günümüzde fazlasıyla sorgulamalara ve eleştirilere açık olduğunu belirtelim. Bir kişinin muzdarip olduğu ölümcül hastalığının adının bile hekim ve/veya ailesi tarafından kendisinden saklanması kabul edilebilir mi? Hastanın durumunu bilmesi halinde ağır depresyona gireceği ya da tedaviyi reddedeceği varsayılarak; zayıf ve güçsüz olduğu kabul edilerek kendi yaşamı ile ilgili bir kararın kendisinden gizlenerek ailesi ile birlikte ya da aileden bağımsız olarak tek başına *in loco parentis* olarak hekim tarafından verilmesi kabul edilebilir mi? Hastanın hekim tarafından (aile desteği ile birlikte) onun iyiliği ve sağlığına kavuşması adına kandırılması, bazı manipülasyon/hile yöntemlerine başvurulması doğru bir karar ve davranış mıdır?

Medikal paternalizmde “hekim-hasta” ilişkisinin sağlıklı olarak dizayn edilmiş olması fevkalade önemlidir. Genel etik kuralları ve tıp etiği alanındaki gelişmeler çerçevesinden 2500 yıllık Hipokrat paternalizm anlayışını aynen kabul etmek doğru olmayabilir. Burada önemli olan hastaya sadece onun yararı ve iyiliği adına zarar verilmeden bir tedavi yönteminin uygulanması ile sınırlı değildir ve olmamalıdır. Akli melekeleri yerinde olan bir hastanın azami ölçüde bilgilendirilmeye, rızasının ve onayının alınmasına hakkı vardır. Erişkin, yetişkin ve zihinsel açıdan düşünme, muhakeme ve muhasebe kabiliyetlerini yitirmemiş bir hastanın özerkliği dikkate alınmadan onun adına kararlar alınması hakkı ne hekime de ne onun aile bireylerine ait olan bir haktır.

---

²⁷ Hipokrat Yemini ya da bilinen adıyla Hipokrat Andı, hekimlerin ve diğer sağlık çalışanlarının mesleklerini onurla uygulayacaklarına dair tarih boyunca ettikleri yemin. Antik Çağ’da yaşamış Hipokrat (Hippokrates) ya da onun öğrencilerinden birisi tarafından yazıldığı kabul edilen metnin orijinal çevirisidir. Günümüzde bu metinde defalarca değişiklik yapılmıştır; her ülkede kısmen farklı versiyonları kabul ve onay görmüştür.

Tıp etiği ile ilgili asgari bazı ilkeler (hastanın maruz olduğu hastalığın tıbben ve halk arasında bilinen adının konulması ve açıklanması, düşünülen tedavi yönteminin risk ve tehlikeleri, tedaviyi kabul etmemenin muhtemel sonuçları vs.) hastaya iletilmeli, bu konularda kendisine azami bilgilendirme yapılmalı ve hastanın etki altında bırakılmadan özgürce karar verebilmesi sağlanmalıdır. Tıp camiasında bu uygulama "hasta bilgilendirme ve onayı" (informed consent)²⁸ olarak adlandırılmaktadır.

Önemle belirtelim ki, ahlaki paternalizmde geçerli olan bazı tartışmalar (eşcinsel evlilikler, LGBT bireylerin evlat edinmeleri vs.) gibi burada da bazı konular (örneğin, ötanazi, hekim destekli intihar vs.) tartışmalara fazlasıyla açıktır.

[XV]

Liberteryan Paternalizm

Zararsız Dürtme mi, Yoksa Kamusal Manipülasyon mu?

"Liberteryan paternalizm, nispeten zayıf, ılımlı ve müdahaleci olmayan bir paternalizm türüdür çünkü seçimler engellenmez, çitle çevrilmemiştir veya önemli ölçüde baskı altında tutulmamıştır."

Richard H. Thaler

Liberteryan paternalizm Davranışsal İktisat adı verilen araştırma programı üzerinde çalışan Nobel ekonomi ödülü sahibi Richard H. Thaler ve C.R. Sunstein tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. Liberteryan paternalizm yaklaşımında insanların muhtelif zihinsel sapmalar ve yanılıklar (cognitive bias/heuristics) altında irrasyonel davranış, karar ve seçimlere maruz kalabilecekleri düşünülerek onların korunması ve gözetilmesi amacıyla zorlayıcı olmayan bazı yol ve yöntemlerle tercihlerinin yönlendirilmesi ve yönetilmesini ifade eder. Thaler ve Sunstein'e göre liberteryan paternalizm "... tercih özgürlüğünü koruyan, ancak hem özel hem de kamu kurumlarına insanları refahlarını artıracak yönere yöneltme yetkisi veren bir yaklaşımdır. Amaç rastgele, keyfi veya zararlı etkilerden uzak bir seçim yapabilmek için uygun şekilde tanımlanmış, insanların refahını artırması muhtemel bir durum yaratmak olmalıdır."²⁹

Davranışsal iktisat yaklaşımının gerisinde esasen daima rasyonel düşünmekten yoksun, kendi başına doğru kararlar alamayan, eksik enformasyona sahip olan, ya da sahip olduğu enformasyonu zihninde doğru bir muhakeme

²⁸ Türkçe'de kullanılan "aydınlatılmış onam" tercümesinin yanlış (ve sevimsiz) olduğunu burada not etmek isterim. Muhtemelen bu konuda yapılan ilk tercüme takip eden yazar ve araştırmacılar tarafından sorgulanmadan aynen kullanılmıştır.

²⁹ Sunstein & Thaler, 2003: 179. Liberteryan paternalizm konusunda ayrıca bkz. Thaler & Sunstein, 2017; Sunstein & Thaler, 2003; Sunstein, 2013.

ve muhasebeye tabi tutarak doğru bir şekilde işleyemeyen bir “irrasyonel insan” modeli hakimdir. Paternal devlet bu irrasyonel insanı korumak ve himaye etmekle mükellef olarak düşünülmüştür. Paternal devletin bireyler adına onların özgür iradelerini dikkate almayarak, fakat onların iyiliği namına kararlar alması ve uygulaması mümkündür. İşte liberteryan paternalizm adı verilen yaklaşım bu geleneksel “otoriter” ya da “müdahaleci” paternalizm yaklaşımının doğru olmadığını ifade ederek özgürlükçü bir paternalizm modelini benimser. Liberteryan paternalizm pratikte “tercih mimarlığı” ve “dürtme” adı verilen iki temel kavram etrafında işler. Öyle ki, irrasyonel bireylerden daha akıllı olduğu düşünülen rasyonel organizasyonlarda görev alacak olan tercih mimarları bir takım “akıllı” yol ve yöntemler bularak bireyleri zorlamadan ve baskı altına almadan onları kendi iyiliklerini maksimize edecek kararlara ve tercihlere sevk edebileceklerdir. Sonuçta, birey bir baskı ve zorlama olmadan sağlığını, refahını, huzur ve mutluluğunu arttırabilme imkânına kavuşmuş olacaktır.

Davranışsal iktisat ve liberteryan paternalizm akademik literatürde çok büyük bir ilgi ve takdirle karşılanmış, kısa zamanda bu konuda pek çok pratik öneri uygulama alanı bulmuştur. Pek çok hükümet bu amaçla özel ofisler kurarak liberteryan paternalizm uygulamalarını geliştirme ve uygulamaya başlamıştır.

Hemen belirtelim ki, liberteryan paternalizm yaklaşımı her ne kadar bir yönüyle bireyin “özgürlük” (özerklik) ilkesini önemsiyor olsa da diğer bir yönüyle paternalisttir. Özünde birbirine zıt olan bu iki oksimoron kelime (liberteryen + paternal) bazı açılardan eleştirilere muhataptır. Örneğin, bu yaklaşımda insanların kendi hatalarını kendilerinin anlayıp ve bunu düzeltme yoluna gidebilme kapasiteleri ihmal edilmektedir. İkinci olarak, seçim yapacak olan insanların eksik enformasyona sahip olduğu varsayılırken tercih mimarlarının tam enformasyona sahip olduklarının varsayılması bir çelişkidir ve kavramsal açıdan bir içsel tutarsızlık durumudur. Öte yandan kısmen özgürlük felsefesinden uzak bir iklimde çalışan kanun koyucuların, regülasyon otoritelerinin vs. zihinsel sapma ve yanılgılardan uzak yüksek bir akıl kapasitesine sahip olduklarının varsayılması da eleştiriye açık bir konudur. Ayrıca insanları belki zorlamayarak, fakat onları kandırarak, onlara yalan söyleyerek bazı hile ve manipülasyonlara başvurulması liberteryan paternalizme yönelik bir diğer eleştiridir. Kamusal alandaki regülasyon ve işlem maliyetleri konusunun da ayrıca unutulmaması gerekir.

[XVI]

Sonuç: Optimal Paternalizm "In Loco Parentis" Olarak Devletin Sınırları

"Kolektivist fikirler her yerde itibarını yitirmiş olsa da, yine de sosyalizmin yeni yüzyılda hayatta kalacağını ve genişleyeceğini düşünüyorum. Bu kasvetli durum, sosyalizmin daha verimli ya da daha adil olduğu için değil, bireylerin eylemleri üzerindeki devletin müdahaleleri artması neticesinde bireylerin kendi özgürlüklerinden kaçmalarına, hatta onu inkar etmeye kadar varabilecektir. İnsanlar özgür olmaktan korkarlar; devlet in loco parentis olarak varlığını sürdürür.."³⁰

James M. Buchanan

Bir babanın evlatları üzerinde sahip olduğu otorite ve korumacılık (paternalizm), bir annenin sevgisi ve şefkatine dayalı korumacılık (maternalizm), ya da sevgi ve korkunun her ikisinin bir arada beslendiği ve geliştiği bir ebeveyn korumacılığı (parentalizm) devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkilere örnek bir model olabilir mi? "In Loco Parentis" olarak devlet bizim adımıza, bizim iyiliğimize, bizim yararımıza fakat bizim rıza ve onayımızı almadan bizi zorlayarak ya da baskı altına alarak bazı şeyleri yapmamızı (ya da yapmamamızı) isteyebilir mi? Devletin böyle bir hakkı var mıdır?

Thomas Hobbes ve Robert Filmer gibi düşünürlerin "paternal analogi"si ve bu yönde gelişen uygulamalar bizi maalesef otoriter bir paternalizme götürmüştür. Otoriter ve totaliter rejimlerin, otokrasinin vs. meşruiyeti hep bu yanlış paternal analogi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Oysa bilinmelidir ki, devlet hiçbir bireyin babası ya da efendisi değildir. Herkes kendi kişiliğinin ve tercihlerinin mutlak efendisidir.

Immanuel Kant'ın "Paternal Devlet, tasavvur edilebilecek en büyük Despotizmdir; Çünkü bu durum insanların tüm Özgürlüğünü ortadan kaldıracak ve onlara Haklar bırakmayacak bir Anayasa sunacaktır" ifadesi bir an için bile gözardı edilecek, ihmal edilecek bir şey değildir. Eğer bu yapılırsa bu boşluğu dolduracak olan belki otoriter paternalizm olmasa bile liberteryan paternalizm ya da Dadı Devlet gibi yaklaşımlar olacaktır. Buchanan'ın dediği gibi "insanlar özgür olmaktan korkarlar; devlet in loco parentis olarak varlığını sürdürür." Bugün hiçbir kimsenin açık bir dille sosyalizm, komünizm gibi otoriter paternalizm uygulamalarını desteklediğini belki görmüyoruz; fakat gizli ve sinsi bir paternal devlet hayatımızın her alanında devam etmektedir.

Akıllı bir insan kask takmadan, emniyet kemerini bağlamadan seyahate çıkmaz; akılsız davranışların da "yasal paternalizm" ile sınırlanmasında özgürlüğü ihlal eden bir durum sözkonusu değildir. Akli melekelerinin yerinde olduğunu düşündüğümüz bir erişkin (yetişkin) bireyin kendisine bir Mill

³⁰ Buchanan, 2005, s.19.

köprüsü arayarak intihar etmesini nereye kadar engelleyebiliriz ki? İçki müptelası alkolik bir adamın yada sigara tiryakisi bir adamın iyiliği adına alkollü içki ve sigara fiyatları üzerine günah vergisi koyan bir paternal devlet, bir süre sonra bakarsınız ki evli çiftlerin yatak odalarına kadar girer!.. Fuhuş paternalizmi bir bakarsınız fahiş paternalizmine kadar uzanır. Vatandaşlarının kazıklanmamasını isteyen bir paternal devletin bekçileri ve zabıtalı baskarsınız ki, pazarlarda, manavlarda patates ve soğan fiyatlarını kontrol eder, “stokçuluk” ve “fırsatçılık” yaptıkları iddiasıyla depolar basılır, cezalar yazılır!... Nereye kadar?

Onun içindir ki, Kant’ın, Mill’in ve diğer özgürlük düşünürlerinin formüle ettiği özgürlük ilkelerini paternalizme hiçbir şekilde feda edemeyiz. Aksi bir yol izlersek “iyinietli paternalizm” treni bizi patolojik bir iyilikseverlik despotizmine götürür.

Yasal paternalizmin tamamen, büsbütün yanlış olmadığını yukarıda da ifade ettim; önemli olan paternalizme hukukilik (legality) gömleğini giydirirken özgürlük (özzerklik) ilkesini ihlal etmemek ve hiçbir şekilde gerekçelendirilmiş haklılaştırma (justification) ve meşruiyet (legitimacy) ilkelerinden uzaklaşmamaktır. Kask takalım, emniyet kemeri bağlayalım, arabamıza kasko yaptıralım; içkili araba kullanmayalım... Bunlara bir itirazımız olamaz. Bu yasal paternalizm örneklerinde “hukukilik” gerisinde bir “meşruiyet” vardır.

Anarşi ve Leviathan arasında meşruiyeti sağlam bir optimal (yasal) paternalizme mutlaka bir yer vardır. Eğer Leviathan kontrol edilmezse, haddini ve sınırlarını bilmezse o zaman patolojik paternalizm kaçınılmaz olur. Hiçbir kimse ve hiçbir otorite bir kişinin kendine ait olan yaşamını yönetme ve onun seçim yapma hakkını elinde alamaz ve almamalıdır. Kendi yaşamını istediği şekilde yönetme ve tercihlerini belirleme (self-determination) hakkının ancak ve ancak haklılaştırılmış gerekçelerle sınırlandırılması söz konusu olabilir ki, bu genel ilkeyi aşan bir devlet paternalizmi patolojiktir ve despotizmden başka bir şey değildir. Örneğimizi daha da netleştirelim: kask kullanarak motosiklete binilmesi gerekçelendirilmiş meşru bir yasal paternalizmdir. Fuhuşa yönelik bir yasaklama (yasal paternalizm) meşruiyeti sağlam bir karar değildir. Ergin, erişkin, yetişkin bir bireyin seks tercihleri üzerinde kişinin kendi bedenine, ruhuna, psikolojisine zarar veriyor; toplum ahlakını bozuyor vs. iddiaları ile “yasaklama” getirilmesi ancak otoriter bir Leviathan’ın yapacağı iştir; haklılaştırılmaz. Fuhuş meselesi liberteryan paternalizmde kendine uygun bir yer bulabilir; ya da yasaklama yerine düzenleme (regülasyon) yoluyla kabul edilebilir bir sınırlı paternalizm yöntemi olabilir. “Fuhuş”la mücadele etmeye kalkan otoriter paternal devlet ertesi gün “fahiş”le mücadele etmeye başlar. Patates-soğan fiyatları arttı diye pazar-manavları teftişe tabi tutan bir paternalizm anlayışı sağlıklı değildir; patolojiktir. Fuhuş, fahiş derken doğru ile yanlış bir birbirine karıştırılmış olur ve sonunda olan olur: taşış.

Kaynaklar

- Aktan, C.C. (2017). *Özgürlük felsefesi*. Ankara: Orion.
- Aktan, C.C. ve A.B. Bahçe. (2015). Kamu tercihi ve oyun teorisi perspektiflerinden alturizmin (hayırseverliğin/ yardımseverliğin) eleştirisi. *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 25-56.
- Arneson, R. J. (1980). Mill versus paternalism. *Ethics*, 90(4), 470-489.
- Buchanan, J.M. (1975). The Samaritan's dilemma, in: Edmund Phelps (Eds.), *Altruism, Morality and Economic Theory*. New York: Russell Sage Foundation, ss. 71-85.
- Buchanan, J.M. (1999). The Samaritan's dilemma, in *The Logical Foundations of Constitutional Liberty*, Vol. 1, Liberty Fund Inc., ss. 329-345.
- Buchanan, J. (2005). Afraid to be free: dependency as desideratum. *Public Choice*, 124(1/2), 19-31.
- Claeys, G. (2013). *Mill and paternalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çilingir, L. (2020). Kant'ta siyasetin ahlakileştirilmesi. *Temaşa Felsefe Dergisi*, 14, 28-47
- Grand J.L. ve B. New, (2015). *Government paternalism: nanny state or helpful friend?* Princeton: Princeton University Press.
- Kant, I. (2010). *Yaygın bir söz üstüne: Teoride doğru olabilir ama pratikte işe yaramaz*, içinde: *Kant Felsefesinin Politik Evreni*, (Der. ve Çev: Hakan Çörekçiöğlü), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayını.
- Kant, I. (1891). *Kant's principles of politics, including his essay on perpetual peace. a contribution to political science*, trans. W. Hastie, Edinburgh: Clark. Online erişim için bkz. <https://oll.libertyfund.org/title/has-tie-kant-s-principles-of-politics-including-his-essay-on-perpetual-peace>
- Kant, I. (1793). *On the common saying: that may be true in theory, but it is of no use in practice*. Berlinische Monatsschrift. Online erişim için: <http://temporaryehliiss.blogspot.com/2017/02/kant-immanuel-on-common-saying-that-may.html>
- Mill, J.S. (1859). *On liberty*, London: Longman, Roberts, & Green Co.
- Mill, J. S. (2004). *Hürriyet üstüne*, çev. M, O, Dostel, Ankara: Liberte Yayınları.
- Musulini, J. (1983). *Hürriyet bildirgeleri – magna charta'dan avrupa insan hakları sözleşmesi'ne*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Filmer, Sir Robert (1680). *Patriarcha; of the natural power of kings. by the learned sir robert filmer baronet* (London: Richard Chiswell, 1680). <<https://oll.libertyfund.org/titles/221>> <https://oll.libertyfund.org/titles/filmer-patriarcha-or-the-natural-power-of-kings>
- Gilman, C.P. (1970). *The Man-made world; or, our androcentric culture*. New York: Source Book Press.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*, 6.b. (Çev. S. Lim). İstanbul: YKY yayınları.
- Hobbes, T. (1975). *Leviathan*, in: M. Curtis (Ed.), *The great political theories*. New York: Avon Book.

- Lindsey, A. (1939). Paternalism and the pullman strike. *The American Historical Review*, 44(2), 272-289.
- Laslett, J. , Schneirov, R., Stromquist, S. ve Salvatore, N. (2001). The Pullman strike and the crisis of the 1890s: Essays on labor and politics. *American Historical Review*. 106.
- Laslett, P. (ed.). (1949). *Patriarcha and other political works of sir robert filmer*. Oxford: Basil Blackwell.
- Locke, J. (1823). *Two treatises on government*. London: Printed for Thomas Tegg; W. Sharpe and Son.
- Locke, J. (2012). *Yönetim üzerine ikinci inceleme*, 2.b. (çev. F. Bakırcı) İstanbul: Ebabil Yayıncılık.
- Mead, L. M. (1997). *The new paternalism: supervisory approaches to poverty*. Washington, D.C: Brookings Institution Press.
- Oh, E. (2016). *Mill on paternalism*. *Journal of Political Inquiry*, 1, 1-9.
- Online Etymology Dictionary. Erişim için: <https://www.etymonline.com/>
- Pullman History. Erişim için: <http://www.pullman-muse-um.org/theTown/>
- Saint-Paul, G. (2011). *The tyranny of utility: behavioral social science and the rise of paternalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Samsatlı Lukianos (2016). *Dalkavuknâme*, (çev: Vasilaki Vuka), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınlar.
- Sankowski, E. (1985). Paternalism and social policy. *American Philosophical Quarterly*, 22(1), 1-12.
- Sunstein, C.R. (2013). Behavioral economics and paternalism, *Yale Law Journal* 122(7), 1826-1899.
- Sunstein, C. R. ve Thaler, R. H. (2003). Libertarian paternalism is not an oxymoron. *The University of Chicago Law Review*, 70 (4), 1159-1202.
- Thaler, R., ve Sunstein, C. R. (2017). *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness*. London: Yale University Press.
- Thaler, R. H., ve Sunstein, C. (2003). Libertarian Paternalism. *The American Economic Review*, 93(2), 175-179.
- The Concise Oxford dictionary of english etymology (1993). Oxford ; New York : Oxford University Press, 1993. Bkz. <https://www.oxfordreference.com/view/>
- Wiktionary, Erişim için: <https://en.wiktionary.org>